

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

АБІБУЛЛАЄВ МЕМЕТ СЕРВЕРОВИЧ

УДК 330.341.12

**МЕТОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ
(за матеріалами промислових підприємств Автономної Республіки Крим)**

Спеціальність 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ - 2005

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі економіки підприємств Київського національного економічного університету Міністерства освіти і науки України, м. Київ

Науковий керівник: кандидат економічних наук, професор
Федонін Олексій Сергійович
Київський національний економічний університет,
професор кафедри економіки підприємств

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Степанов Олександр Петрович,
Національний авіаційний університет,
директор інституту міжнародних відносин,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин

кандидат економічних наук, доцент
Шкарлет Сергій Миколайович,
Чернігівський інститут інформації бізнесу і права,
ректор

Провідна установа: Одеський національний політехнічний університет
Міністерства освіти і науки України, кафедра менеджменту,
м. Одеса

Захист відбудеться “8” грудня 2005 року о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.006.04 Київського національного економічного університету за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 203.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського національного економічного університету за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 201.

Автореферат розісланий “8” листопада 2005 р.

В.о. вченого секретаря

спеціалізованої вченої ради

доктор економічних наук, професор

Куденко Н.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Поглиблення ринкових відносин в Україні потребує активізації інноваційної діяльності всіх суб'єктів підприємництва, які все частіше усвідомлюють об'єктивну необхідність впровадження інновацій для завоювання нових вітчизняних і світових ринків високотехнологічних та конкурентоспроможних товарів і послуг.

Формування інноваційної моделі національної економічної системи значно актуалізувало наукові дослідження з цієї багатовекторної проблематики. Теоретичним і прикладним аспектам інноваційного розвитку мікро і макроекономічних систем присвячено багато наукових праць вітчизняних учених: Ю. Бажала, Л. Безчасного, В. Герасимчука, В. Геєця, Н. Гончарової, М. Данька, С. Ілляшенка, Н. Краснокутської, О. Лапка, І. Лукінова, Б. Патона, С. Покропивного, В. Семиноженка та ін. Проблемні питання інноваційної діяльності підприємств з використанням різних економічних теорій досліджуються в працях російських економістів: В. Маєвського, А. Ляско, П. Завліна, Д. Кокуріна та ін. В наукових розробках іноземних авторів Е. Андерсена, Дж. Досі, Дж. С. Меткалфа, Р. Нельсона, П. Стонемана, С. Уїнтера, Й. Шумпетера та інших особлива увага приділяється теоретичним і практичним проблемам технологічного та інноваційного розвитку і моделюванню вказаних процесів.

Переважає кількість наукових розробок вітчизняних дослідників з проблематики інноваційної діяльності здебільшого ґрунтуються на класичній та неокласичній економічних теоріях. Залишаються поза увагою положення еволюційної теорії економіки, згідно з якою ефективність діяльності підприємства залежить не тільки від максимізації його основних економічних показників, а і від його здатності до адаптації до ринкових умов господарювання. Інновації з цих позицій мають ключове значення, оскільки надають підприємствам істотні конкурентні переваги. Подальшого удосконалення потребують показники та методи оцінювання рівнів інноваційної діяльності підприємств. Не знайшли комплексного розв'язання проблемні питання, пов'язані з людським чинником інноваційного розвитку підприємств. На рівні первинної ланки суспільного виробництва для забезпечення максимальної ефективності необхідно дотримуватись відповідності між можливостями використовуваного устаткування та технологій і знаннями, уміннями та навичками персоналу, що можливо за умов їх збалансованого інвестування. Актуальність визначених проблемних питань обумовило вибір теми дисертаційної роботи, її структуру, мету, наукові та прикладні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано в межах науково-дослідних робіт, які проводяться в Київському національному економічному університеті, а саме з теми „Сучасний розвиток і система управління підприємствами (об'єднаннями) у ринкових умовах господарювання” (номер державної реєстрації 0100U004558).

Автором самостійно розроблено підрозділ „Методика оцінки рівнів інноваційного розвитку підприємств”.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розв’язанні теоретико-методичних і прикладних проблемних питань забезпечення сталого інноваційного розвитку промислових підприємств.

Відповідно до зазначеної мети в дисертаційній роботі поставлено та вирішено такі науково-практичні завдання:

- обґрунтовано теоретичні аспекти дослідження інноваційної діяльності підприємств на засадах еволюційної теорії економіки;
- проведено уточнення понятійно-категоріального апарату з проблематики інноваційного розвитку підприємств;
- обґрунтовано теоретичні та методичні засади оцінки рівнів інноваційного розвитку промислових підприємств;
- визначено роль і місце людського фактору в інноваційному розвитку підприємств;
- здійснено комплексну діагностику інноваційної діяльності промислових підприємств Автономної Республіки Крим (АРК);
- визначено стан науково-технічного потенціалу АРК і тенденції його використання;
- адаптовано для практичного використання імітаційну модель інноваційного розвитку підприємств у ринковому середовищі;
- модифіковано методи оцінки економічної ефективності інвестиції в людський капітал при технологічних змінах;
- розроблено концептуальні засади моделювання сталого інноваційного розвитку підприємства.

Об’єктом дослідження є інноваційний розвиток підприємств у сучасних умовах господарювання.

Предметом дослідження є методи та прикладний інструментарій забезпечення інноваційного розвитку підприємств.

Методи дослідження. У дисертації використано систему загальнонаукових і спеціальних методів, а саме: абстрактно-теоретичний, діалектичний і історичний (при систематизації теоретичних засад інноваційної діяльності); індукції, дедукції, аналізу й синтезу (при уточненні понятійно-категоріального апарату та класифікації інноваційного розвитку), системного підходу (при розробці методики оцінки рівнів інноваційного розвитку підприємств); аналітико-статистичний і графічного аналізу (при діагностиці діяльності промислових підприємств АРК); методів експертних оцінок і статистичної обробки одержаних результатів (при визначенні коефіцієнтів значущості показників інноваційного розвитку промислових підприємств);

економіко-математичного, імітаційного моделювання (при розробці методів забезпечення інноваційного розвитку підприємств).

Інформаційною базою дослідження є фундаментальні положення й результати теоретичних розробок вітчизняних і зарубіжних учених, законодавчі та нормативні документи, офіційні матеріали Головного управління статистики Державного комітету статистики в АРК, матеріали науково-практичних конференцій, періодичних видань і мережі Інтернет. Крім того, використані дані анкетування промислових підприємств АРК, проведеного автором разом із Головним управлінням статистики Державного комітету статистики в АРК.

Моделювання інноваційного розвитку здійснювалася за допомогою електронно-обчислювальної техніки з використанням MS Excel і мови програмування Pascal.

Наукова новизна одержаних результатів. Основними науковими результатами є узагальнення теоретичних аспектів інноваційної діяльності на засадах еволюційної теорії економіки та розробка на її основі методики оцінювання й моделювання інноваційного розвитку підприємств.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

вперше

розроблено теоретичні та методичні засади оцінювання рівнів інноваційного розвитку промислових підприємств, а також обґрунтовано теоретичні підходи до визначення його якісних характеристик;

запропоновано наукову класифікацію інноваційного розвитку підприємств за найбільш важливими ознаками з урахуванням потреб оцінювання та моделювання цього процесу;

вдосконалено

імітаційну модель інноваційного розвитку підприємств з використанням положень еволюційної теорії економіки;

методичні засади оцінки ефективності інвестицій підприємств в людський капітал у контексті його інноваційного розвитку;

модель сталого інноваційного розвитку підприємств на основі авторського математичного обґрунтування;

одержало подальший розвиток

концептуальні засади використовування класичної, неокласичної та еволюційної теорій економіки для дослідження інноваційного розвитку; базові положення системи управління інноваційним розвитком підприємств; понятійно-категоріальний апарат з досліджуваної проблематики: уточнено поняття технологічного розвитку як поступальних змін технологій у часі, переходу їх на якісно новий рівень; визначено взаємозв'язок категорії “науково-технічний прогрес” та категорії “інноваційний розвиток”; сформульовано авторське поняття “інноваційного розвитку підприємств”.

Практичне значення одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що її основні наукові положення доведені до рівня методичних узагальнень і прикладного інструментарію, що дає можливість на рівні підприємств розробляти програми інноваційного розвитку, адекватні ситуації на ринку, реалізовувати високоефективні інноваційно-інвестиційні проекти, а в регіональному та галузевому зрізах оцінювати рівні інноваційного розвитку промислових підприємств. Універсальність запропонованих прикладних розробок дає можливість використання їх промисловими підприємствами різних видів економічної діяльності.

Науково-методичні та прикладні результати дослідження інноваційного розвитку промислових підприємств використані: Головним управлінням статистики в АРК для удосконалення системи оцінки інноваційної діяльності підприємств регіону (довідка № 10.3-14.2/83 від 08.08.2005 р.), Міністерством промислової політики, транспорту, зв'язку і паливно-енергетичного комплексу АРК (лист № 1367/032 від 17.10.2005 р.), у діяльності Кооперативного підприємства „Виробниче управління Кримспоживспілки” (довідка № 143 від 11.07.2005 р.), ВАТ „Електромашинобудівний завод „Фірма Селма” (довідка № 5/003 від 15.08.2005 р.), а також застосовуються в навчальному процесі в Таврійському національному університеті ім. В.І. Вернадського при викладанні дисциплін „Фінансова діяльність суб'єктів господарювання” та „Аналіз інвестиційних проектів” (довідка № 753 від 10.06.2005 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій запропоновано авторський підхід щодо розв'язання проблемних питань інноваційного розвитку підприємств, підвищення ролі людського фактору в активізації їх інноваційної діяльності.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертації обговорювалися на міжнародних і регіональних конференціях, зокрема: на всеукраїнській міжвузівській науково-практичній конференції "Україна в 2000 році: трансформація в ринкову економіку", жовтень 2000 р., м. Сімферополь; науково-практичній конференції “Формування регіонального механізму управління народногосподарським комплексом України”, 25 грудня 2003 р., м. Сімферополь; всеукраїнській науково-практичній конференції “Теорія і практика економіки і підприємництва”, 3-5 травня 2004 р., м. Алушта; міжнародній науково-практичній конференції „Фінансове-кредитне стимулювання економічного зростання”, 3-5 червня 2005 р, м. Луцьк та інших.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 12 наукових праць загальним обсягом 3,2 д.а., в тому числі 5 статей у наукових фахових виданнях обсягом 2,0 д.а.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи складає 162 сторінки. У дисертації

розміщено 16 таблиць на 14 сторінках, 14 рисунків на 10 сторінках, список використаних джерел з 215 найменувань на 18 сторінках і 6 додатків на 29 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначені проблемні питання, які вимагають подальшого вирішення, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет і методи дослідження, відзначено наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, подано відомості про їх апробацію.

У **розділі 1 “Теоретико-методичні основи інноваційного розвитку підприємств”** систематизовано й узагальнено теоретичні засади інноваційної діяльності, уточнено понятійно-категоріальний апарат з проблематики дослідження, науково-методичні основи оцінки інноваційного розвитку підприємств та його якісних характеристик, а також обґрунтовано роль людського капіталу в сучасному інноваційному розвитку підприємств.

Встановлено, що еволюційна теорія економіки, як класична, так і неокласична, прийнятна для дослідження інноваційної діяльності. При цьому розкрито сутність поняття “мейнстрим”, яке об'єднує в собі основні положення неокласики, а також деяких інших економічних теорій та течій, відмінних від еволюційної. Зроблено висновок, що проблемність використання еволюційної теорії полягає у тому, що вона не виробила сукупність базових принципів, але має великі перспективи їх застосування в практичних дослідженнях. Обґрунтовано, що еволюційна теорія вивчає економічні явища більш широко і включає основні положення мейнстріму. Базуючись на цьому узагальненні, можна з упевненістю стверджувати, що основні принципи мейнстріму (максимізація корисності та ін.) слід вважати й базовими принципами еволюційної теорії економіки (див. рис. 1).

Рис. 1. Еволюційна теорія економіки та „мейнстрим”

Для з'ясування місця еволюційної теорії в інноваційному розвитку економічних систем звернута увага на так звані “рутинні процеси”. Під ними розуміється існування набору деяких норм і правил поведінки для реакції на зміни як усередині підприємства, так і поза ним. При цьому використана теорія “меметики”, що спирається на поняття “меми”, тобто ідеї або комунікаційні образи у соціальній системі, які поводяться аналогічно генам у біології. Сучасна меметика

стверджує, що від “мемів” залежить, яку інформацію підприємство сприймає і як її обробляє, які цілі ставлять менеджери і що вони роблять для їх досягнення.

Підтверджено, що вплив на зовнішнє середовище появи інновацій обґрунтовує втручання держави в цей вид суспільних благ. Саме тому, значну частину витрат на освіту та наукові дослідження повинна здійснювати держава. Проте, використання тих або інших знань у виробничих цілях мотивується перш за все можливістю отримання підприємством прибутку. Навіть якщо інтереси й логіка суспільства спрямовані на створення нових знань та їх передачі, тільки ринковий механізм сприятиме появі інновацій.

Схема, яка наведена на рис. 2, слугує ілюстрацією взаємодії держави та ринку в контексті появи інновацій.

Рис. 2. Зв'язок ринку і держави в контексті розвитку інновацій

У результаті конструктивного аналізу понятійно-категоріального апарату інноваційних процесів дано визначення інноваційного розвитку, під яким у широкому сенсі запропоновано розуміти закономірні зміни: в діяльності підприємства, пов'язані зі створенням удосконалених конкурентноздатних технологій, упроваджених у виробництво; у продукції або послугах, що одержали попит на ринку, а також закономірні зміни в організаційно-технічних рішеннях виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, що знайшли застосування в практичній діяльності, і які суттєво покращують структуру та якість виробництва й (або) соціальної сфери. В узькому сенсі інноваційним розвитком є перехід одного інноваційного процесу в інший, більш досконалий. При цьому визначено зв'язок між інноваційним процесом та інноваційним розвитком (див. рис. 3).

З метою кращої структуризації напрямків дослідження та вимог щодо оцінювання та моделювання інноваційного розвитку в роботі розроблено його класифікацію за наступними ознаками: тип інновацій; фази інноваційного процесу; рівень інвестора; цільове призначення; витрати на інноваційну діяльність; період відшкодування витрат; джерела фінансування; стратегія інноваційного розвитку та правові засади трансферту інновацій.

Доведено, що необхідно розрізняти легітимний та нелегітимний інноваційний розвиток. Класифікація інноваційного розвитку за цією ознакою необхідна для пояснення зміни позицій на різних ринках підприємств-консерваторів, підприємств-інноваторів і підприємств-імітаторів.

Рис. 3. Зв'язок інноваційного розвитку з інноваційним процесом

Обґрунтування методики оцінки рівня інноваційного розвитку підприємств дало можливість визначити п'ять складових підсумкового індексу інноваційного розвитку (I_{ip}): показники витрат на інноваційну діяльність ($I_{in.vitp.}$), інноваційного продукту ($I_{in.prod.}$), власних коштів фінансування інноваційної діяльності ($I_{влас.зас.}$), нової техніки і технології ($I_{нов.тех.}$) і рівня освіти персоналу ($I_{осв.перс}$). Таким чином, індекс інноваційного розвитку має такий вигляд:

$$I_{MAX} = I_{НОМ} , \quad (1)$$

де n_i – відповідні вагові коефіцієнти для кожного показника індексу інноваційного розвитку підприємства.

Поряд з кількісними показниками інноваційного розвитку підприємств, запропоновано визначати його якісну характеристику. Якість інноваційного розвитку допомагає оцінювати дійсний стан підприємств у контексті інноваційної діяльності, оскільки узагальнені підсумкові показники не завжди адекватно відображають інноваційний розвиток окремого суб'єкта господарювання.

У сучасних дослідженнях інноваційних процесів незначна увага приділяється ролі і значенню людського чинника в їх активізації. Із погляду еволюційної теорії економіки також не звертається достатньої уваги тому факту, що основним носієм досвіду і навичок поведінки підприємств на ринку – “рутинних звичок”, “мемів” – є його персонал. Відзначимо, що інновація не з'являється сама по собі. За великою кількістю процесів, пов'язаних із проведенням інноваційної діяльності, стоять люди. У зв'язку з цим визначено роль персоналу в інноваційному розвитку підприємств. Доведено, що інноваційний розвиток та адекватний йому технологічний розвиток спонукає розглядати людський капітал підприємств не з позицій його носія (у цьому випадку бенефіціара), а з позицій суб'єкта господарювання. Такий підхід до людського капіталу припускає його розгляд як структурного елементу підприємства. Потенційний майбутній дохід від інвестицій у людський капітал буде власністю підприємства та частково передаватиметься як винагорода його носію – працівнику. Отже, теорія оцінки інвестицій у людський капітал може повною мірою використовуватися з позицій підприємств. Проте, володіти повними правами власності на людський капітал як на речовинний капітал підприємство через об'єктивні причини не може. Тому в методику інвестування в людський капітал з позицій його носія внесені відповідні корективи.

У розділі 2 “Діагностика інноваційного розвитку промислових підприємств Автономної Республіки Крим” здійснено аналітичну оцінку результатів інноваційної діяльності та рівнів інноваційного розвитку промислових підприємств АРК, надано характеристику науково-технічному потенціалу півострова.

У 2002 році порівняно з 2001 роком обсяги промислового виробництва в АРК знизилися на 6,5%. За цим показником республіка зайняла останнє місце серед регіонів України. Ситуація з цим показником покращилася у 2003 році, коли випуск продукції промисловими підприємствами автономії порівняно з 2002 роком збільшився на 18,9%. Інноваційною діяльністю в 2004 році займалися 56 промислових підприємств, або 19,3% обстежених (проти 13,7% в цілому по Україні). Аналізуючи цей показник щодо південних регіонів України в 2004 р., слід зазначити, що частка підприємств, що займалися інноваціями в АРК, перевищувала її рівень в Миколаївській, Одеській та Херсонській областях. У таблиці 1 наведені дані витрат та реалізованої продукції інноваційно активних промислових підприємств АРК у 2003-2004 рр., які свідчать про незначні обсяги інноваційної діяльності.

Для розвитку інноваційних процесів важлива роль підприємств, які створюють інноваційну продукцію або технології її виробництва. Однак велика питома вага в структурі витрат на технологічні інновації припадає не на їх створення, а на придбання машин, устаткування, установок та інших основних засобів. Так, сума на придбання технологій і сучасної техніки в 2002 р. становила 81,5 %, в 2003 р. – 50%, а в 2004 р. – 30% від суми інноваційних витрат. Це дозволяє назвати підприємства промисловості АРК такими, що копіюють (імітують) інновації на законних підставах (легітимно). Така ситуація негативно впливає на економіку регіону та є стримуючим чинником інноваційного розвитку.

Таблиця 1

Обсяги витрат та реалізації продукції інноваційно
активних підприємств АРК у 2003-2004 рр.

Від економічної діяльності підприємств	2003				2004			
	Загальний обсяг інноваційних витрат		Обсяг реалізованої інноваційної продукції		Загальний обсяг інноваційних витрат		Обсяг реалізованої інноваційної продукції	
	тис. грн.	у % до загальног о обсягу витрат	тис. грн.	у % до загальног о обсягу продукції	тис. грн.	у % до загальног о обсягу витрат	тис. грн.	у % до загальног о обсягу продукції
Харчова промисловість	12147,9	1,5	136065,6	12,0	57595,0	5,6	512821,2	29,3
Легка промисловість	35,9	0,1	244,8	1,6	3,2	0,0	83,9	1,4
Хімічна й нафтохімічна промисловість	810,4	0,1	151739,4	22,6	3132,0	0,3	3252,7	0,3

Металургія та оброблення металу	192,4	0,2	4403,4	6,5	475,4	0,4	1018,6	1,1
Машино-будування	8929,1	1,7	51957,7	12,1	17312,2	2,7	106150,7	18,0
Виробництво електроенергії, газу та води	337,0	0,0	0,0	0,0	1832,5	0,2	1071,8	0,1

Результати проведеного обстеження свідчать про незначні масштаби інноваційної активності. У 2002-2003 роках біля 84% промислових підприємств не упроваджували в своє виробництво інноваційні процеси, і навіть на підприємствах, що займалися цими питаннями, частка інноваційних витрат у загальному їх обсязі складала у 2002 р. лише 2,6%, у 2003 р. – 0,7% та у 2004 р. – 3,4 %. У 2002 р. частка інноваційної продукції у загальному обсязі відвантаженої становила 21%, у 2003 р. – 9,5%, у 2004 р. – 15,4%. Необхідно відзначити, що в регіоні відсутні інноваційні підприємства (технопарки, технополіси і тощо), оскільки обсяги інноваційних продуктів (продукції, послуг) у грошовому вимірюванні не перевищували нормативної величини згідно законодавству. Усі витрати щодо інноваційної діяльності підприємства, як правило, здійснюють за рахунок власних коштів, що значною мірою стримує їх роботу в цьому напрямі.

Інноваційний розвиток багато в чому залежить від розвитку науки та техніки, а також від якісних характеристик персоналу підприємства. Наука, освіта, процеси, пов'язані з підвищенням її рівня, – це елементи людського капіталу, що найбільше впливають на інноваційну діяльність підприємств.

Наукові дослідження та розробки в АРК протягом 2003 р. виконували 43 науково-дослідні організації, або 2,9% від їх загальної кількості в Україні. Безпосереднім виконанням наукових досліджень й розробок на початок 2004 р. займалось 1920 фахівців (без урахування допоміжного персоналу і сумісників), що майже на 4% менше, ніж у 2002 р. Кожний п'ятий з них мав науковий ступінь кандидата наук, 64 – доктора наук.

Загальний обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт протягом 2003 р. збільшився на 29,2% і склав 53041,9 тис. грн. З цих коштів більше третини профінансовано за рахунок коштів бюджету, з них державного бюджету – 39,4%. Обсяг наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, порівняно з 2002 р. збільшився майже на 26% і склав 52942,6 тис. грн.

В 2004 р. облікова чисельність робітників промислових підприємств складала 73726 осіб, з яких неповну та базову вищу освіту мали 19036 осіб (25,8%), повну вищу освіту – 12603 особи (17,1%). При цьому необхідно відзначити, що найвищий рівень освіти характерний для інноваційно

активних видів промислової діяльності: в харчовій промисловості 28% робітників мають неповну і базову вищу освіту, повну вищу – 13,5%; в машинобудуванні відповідно 23,1% та 19,8%.

Оцінка рівнів інноваційного розвитку проведена шляхом визначення загального індексу інноваційного розвитку для промислових підприємств за видами їх економічної діяльності. У розрахунках використані дані, одержані автором за допомогою спеціального анкетування найактивніших в інноваційному плані промислових підприємств АРК.

Результати діагностики показали, що, з одного боку, абсолютні показники інноваційної діяльності промислових підприємств АРК надто відрізняються: окремі з них мали значні інноваційні витрати та використовували різні джерела фінансування; абсолютно різною за досліджуваний період була структура інноваційних витрат; значно відрізнялися обсяги реалізованої інноваційної продукції. Із іншого боку, індекс інноваційного розвитку промислових підприємств за основними видами економічної діяльності за проведеними розрахунками знаходиться в межах 0,2.

Таким чином, рівні інноваційного розвитку підприємств різних галузей промисловості АРК за 2003 р. та 2004 р. були практично однаковими, але взагалі є достатньо низькими (для еталонного підприємства індекс дорівнює до 0,34). Моніторинг індексів інноваційного розвитку за часовими періодами, а також динаміки його структурних елементів дає можливість вносити відповідні корективи в управлінські рішення щодо інноваційної діяльності підприємств. Використання методичних засад оцінювання рівнів інноваційного розвитку підприємств за видами економічної діяльності уможливорює визначення місця окремих підприємств серед своїх конкурентів, обґрунтування напрямків інтенсифікації інноваційної діяльності, збільшення частки ринку й отримання додаткового прибутку.

Для органів регіонального управління застосування запропонованих показників дає можливість виокремлення пріоритетних напрямів інноваційного розвитку та надання фінансової підтримки підприємствам згідно із Законом України “Про інноваційну діяльність”.

У розділі 3 “Методичне забезпечення ефективного інноваційного розвитку підприємств” запропоновано імітаційну модель інноваційного розвитку підприємств для визначення недоліків і переваг інноваційних проектів, модифіковану методику оцінки ефективності інвестицій підприємства в людський капітал для прискорення інноваційного розвитку й усунення ризиків, пов'язаних із персоналом підприємства, а також обґрунтовано концептуальні засади побудови моделі сталого інноваційного розвитку підприємств.

Доведено, що ефективність інноваційних процесів, по-перше, не доцільно вивчати в статистиці, а по-друге, не можна досліджувати через показники окремого підприємства. Рекомендована модель інноваційного розвитку базується на результатах досліджень Р. Нельсона и С. Унтера. Вона імітує діяльність підприємств деяких галузей промисловості, які виробляють однорідну (гомогенну)

продукцію. Успішна інноваційна діяльність у цьому випадку характеризується підвищенням продуктивності капіталу (під ним розуміють технології виробництва та їх складові).

Траєкторія діяльності підприємства в пропонованій моделі має двовимірне вимірювання: з одного боку, вона характеризує розвиток технологічного потенціалу через “прихований” технологічний прогрес, з іншого, виражає стан кожного підприємства через показники його економічної діяльності. Під “траєкторією” підприємства розуміється ілюстрація його поведінки на площині, а точніше зміну частки вироблюваного товару на ринку, яка визначається в моделі, виходячи з обсягів виробництва в кожен момент часу. Цей показник змінюється в результаті проведення інноваційної діяльності або імітування інновацій.

В моделі інноваційного розвитку промислових підприємств використано наступні основні параметри:

$$K_t \equiv (K_{1t}, \dots, K_{it}, \dots, K_{nt}), \quad (2)$$

$$A_t \equiv (A_{1t}, \dots, A_{it}, \dots, A_{nt}), \quad (3)$$

де A_t и K_t – масиви, що описують стан системи (галузі) у період часу t ; K_{it} – капітал i -ого підприємства в момент часу t ; A_{it} – параметр продуктивності капіталу на i -ом підприємстві в момент часу t ; n – фіксоване число підприємств у галузі.

Обсяг виробництва i -ого підприємства в момент часу t визначається як:

$$Q_{it} = A_{it} K_{it}. \quad (4)$$

Загальний обсяг продукції в галузі є сумарною величиною усіх підприємств, що беруть участь у моделі:

$$Q_t = \sum Q_{it}. \quad (5)$$

Ціна одиниці продукції:

$$P_t = D(Q_t), \quad (6)$$

де $D(Q_t)$ – екзогенна задана функція.

Загальний продаж продукції для i -ого підприємства в момент часу t :

$$S_{it} = P_t Q_{it}. \quad (7)$$

Виробничі витрати в момент часу t :

$$C_{it} = c_{it} K_{it}, \quad (8)$$

де c – виробничі витрати на одиницю капіталу.

Загальні інноваційні та імітаційні витрати для i -ого підприємства в момент часу t :

$$Rn_{it} = rn K_{it}, \quad (9)$$

$$Rm_{it} = rm K_{it}, \quad (10)$$

де rn , rm – рівень інноваційних та імітаційних витрат на одиницю капіталу відповідно.

Прибуток Z_{it} для i -ого підприємства в момент часу t :

$$Z_{it} = S_{it} - (C_{it} + Rm_{it} + Rn_{it}). \quad (11)$$

У початковий період часу $t=0$ показники A_{it} і K_{it} задаються однаковими для всіх підприємств.

Далі обчислюється продуктивність капіталу для наступного періоду A_{it+1} для кожного з підприємств галузі. На цьому етапі моделювання потрібно враховувати випадковість майбутнього успішного впровадження інновації й імітації для інноваційних підприємств, та успішного впровадження імітації – для імітаційних підприємств. У моделі, що рекомендовано, використовується випадкова величина, що розподілена по нормальному закону.

Рис. 4. Траєкторії поведінки інноваційних та імітаційних підприємств при високій ймовірності імітації інновацій

Після проведення декількох прогонів моделі з урахуванням особливостей тих або інших галузей можна робити висновок про доцільність проведення інноваційних заходів та їх ефективність. При багатократному запуску програми, що реалізує цю модель на ЕОМ, і спостереженні поведінки траєкторій для підприємств можна зробити такі основні висновки:

на етапі "зльоту" продуктивності капіталу спостерігається нестабільний стан усіх (зокрема інноваційних) підприємств, що характеризується частками в загальному випуску товару на ринку. Далі спостерігається деяка стабілізація вказаного процесу;

при збільшенні параметра, який визначає період від початку розробки проекту до різкого збільшення продуктивності, спочатку спостерігається перевага імітаційних підприємств, яка плавно переходить до інноваційних підприємств;

при достатньо великій ймовірності успіху інновації й імітації в результаті домінують на ринку імітаційні підприємства (див. рис. 4);

при значному рівні інвестицій в інновації врешті-решт домінують на ринку імітаційні підприємства. Період зламу характеризується виснаженням потенціалу продуктивності прихованої технології, що підтверджує гіпотезу про те, що перш ніж проводити дорогі дослідження та впровадження інновації, необхідно спочатку дослідити їх перспективність.

Пропозиції щодо використання імітаційної моделі інноваційного розвитку підприємств, які виробляють однорідну продукцію, надають керівникам підприємств додаткову інформацію про поведінку ринку, що значно знижує ймовірність втрат при здійсненні інноваційної діяльності.

З метою прискорення інноваційного розвитку підприємства необхідно використовувати весь комплекс робіт щодо оцінки ефективності інвестицій підприємства в людський капітал, вивчаючи можливості залучення трудового ресурсу необхідної якості, як із зовнішнього ринку праці, так і розвивати внутрішній ринок праці в контексті підвищення кваліфікації своїх працівників та їх кар'єрного росту.

Для урахування можливих ризиків, пов'язаних із підготовкою персоналу підприємства, запропоновано внести відповідні корективи в традиційну методику оцінки інвестицій у людський капітал. На відміну від неї у витрати на професійну підготовку персоналу включені альтернативні витрати, які пов'язані з тимчасовим зменшенням доходу підприємств у період відсутності працівника в зв'язку з навчанням. Основною відмінністю запропонованої оцінки інвестицій у людський капітал є створення страхового фонду, який становить собою основу захисту від можливих ризиків, пов'язаних із персоналом. Витрати з формування страхового фонду запропоновано вносити в інвестиції на персонал. Використання модифікованої методики оцінки ефективності інвестицій підприємства в людський капітал, з одного боку, підвищує ефективність застосування фінансових ресурсів, з іншого, прискорює темпи інноваційного розвитку підприємств.

Розвиток персоналу підприємства з метою активізації інноваційної діяльності може спричинити зміну організаційної структури підприємства. Це обумовлено тим, що в результаті інноваційного розвитку підприємств змінюються посадові вимоги до різних категорій персоналу, відбувається ротація робочих місць і суттєво змінюються компетенції. Крім того, будь-який розвиток, у тому числі й інноваційний, повинен бути сталим, без різких відхилень. Тому модель політики інноваційного розвитку повинна передбачати побудову сталої системи управління. Модель повинна носити елементи децентралізації, а саме: підприємець (власник) ставить загальну мету діяльності підприємства відповідно до вимог ринку; центральне керівництво підприємства конкретизує мету інноваційного розвитку для окремих структурних одиниць підприємства; нижчі рівні менеджменту самостійно ухвалюють рішення щодо досягнення поставлених перед ними конкретних цілей у межах дорученої їм компетенції (див. рис. 5).

Рис. 5 Схема моделі сталого інноваційного розвитку підприємства

Завдання полягає не в розробці оптимальних показників інноваційної діяльності в цілому по підприємству, а в досягненні такої поведінки менеджерів різних рівнів підприємства, за якою б досягалися оптимальні значення цих показників при сталому інноваційному розвитку підприємства. Зазначений підхід припускає інформованість центральних органів управління підприємства про зміни показників системи та швидку реакцію “контролюючих” менеджерів на зміну показника, за яким їм доручено спостерігати вищим керівництвом. У цій моделі передбачається, що кожен „контролер” політики інноваційного розвитку підприємства повинен діяти й міняти свою стратегію так, щоб усі показники діяльності підприємства значно не

відхилялися в часі від їх нормативної величини. При виконанні такої умови модель буде також сталою, а політика інноваційного розвитку підприємства ефективною.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання щодо забезпечення інноваційного розвитку підприємств. Це знайшло відображення у розробці теоретико-методичних засад і прикладного інструментарію з даної проблематики. Результати проведеного дослідження дають підстави сформулювати такі висновки:

1. Теоретичні положення дослідження інноваційних процесів обумовлюють необхідність використання поряд з класичної та неокласичної економічними теоріями, еволюційної теорії економіки, яка пояснює природу інновацій, оскільки вони надають переваги господарюючим суб'єктам для виживання на ринку. При цьому можливо застосування інструментарію інших економічних теорій й течій, які об'єднані в поняття “мейнстрім”, для вирішення вужчих економічних завдань, пов'язаних з інноваційною діяльністю підприємства.

2. Конструктивний аналіз понятійно-категоріального апарату з проблематики інноваційної діяльності дозволив провести його уточнення, запропонувати новий підхід до наукової класифікації інноваційного розвитку за найбільш важливими ознаками з метою оптимізації комплексу робіт з його оцінювання та моделювання.

3. Запропонований за результатами теоретичних та методичних розробок інтегральний показник – індекс інноваційного розвитку – дає можливість на рівні підприємства приймати науково-обґрунтовані рішення щодо його прискорення, а на рівні регіону та галузей адекватно формувати інноваційну політику.

4. Сучасна роль персоналу в інноваційному розвитку підприємств зумовлює необхідність зміни методичних засад економічної оцінки інноваційно-інвестиційних проектів, у яких повинен враховуватися комплекс заходів з підвищення професіонально-кваліфікаційного рівня персоналу підприємства з урахуванням специфічних ризиків, пов'язаних з інвестиціями в людський капітал.

5. Діагностика стану господарської діяльності промислових підприємств АРК показала, що одним із основних чинників, що стримує розвиток виробництва, є низький рівень їх інноваційної активності, незадовільний стан виробничо-технічної бази, а також невідповідність трудового потенціалу до технологічних змін. У регіоні відсутні інноваційні підприємства (технопарки, технополіси тощо). Обсяги інноваційних продуктів (продукції, послуг) у грошовому вимірюванні мають незначну частку (9%) від загального обсягу реалізованої продукції (робіт, послуг). Усі

витрати щодо інноваційної діяльності підприємства фінансуються за рахунок власних коштів, що зменшує потенціал інноваційного розвитку.

6. В останні роки зросла творча активність науковців, покращилася структура виконаних науково-дослідних розробок за рахунок збільшення їх частки з пріоритетних напрямів розвитку наук і техніки, створення нових технологій та нових видів матеріалів. Разом з цим мають місце негативні тенденції: наукові розробки з пріоритетних напрямів виконувалися тільки підприємствами державної форми власності; зменшилась кількість розробок, готових до реалізації на ринку наукової продукції; погіршилась матеріальне-технічне забезпечення наукової діяльності; поступово зменшується чисельність наукових робітників вищої кваліфікації, що не дозволяє повністю використати науково-технічний потенціал АРК.

7. Результати розрахунків індексів інноваційного розвитку промислових підприємств свідчать, що цей показник за 2003-2004 рр. знаходився в межах значення 0,2, що у 1,5 рази нижче порівняно з потенційно можливим. Це підтверджує висновок про невикористані резерви прискорення і підвищення результативності інноваційного розвитку підприємств регіону.

8. Запропонована імітаційна модель дозволяє враховувати додаткову інформацію про поведінку промислових підприємств, які виробляють однорідну (гомогенну) продукцію на ринку, що надає можливість вносити зміни в систему управління діяльністю підприємства для забезпечення його ефективного інноваційного розвитку.

9. Для урахування ризиків, пов'язаних із професійною підготовкою персоналу підприємства в контексті його інноваційного розвитку слід скорегувати традиційну методику оцінки ефективності інвестицій у людський капітал за рахунок збільшення витратної частини, яке пов'язане зі створенням страхового фонду, необхідного для компенсації видатків від можливих ризиків.

10. Забезпечення динамічного інноваційного розвитку підприємств потребує впровадження нових організаційних підходів до поділу компетенції між різними рівнями інноваційного менеджменту. В найбільшій мірі цим вимогам відповідає децентралізована політика, завдання якої полягає не в розробці загальних показників інноваційної діяльності, а досягненні такої поведінки менеджерів, за якої б забезпечувались їх оптимальні значення. Для вирішення цих актуальних питань запропоновано модель сталого інноваційного розвитку підприємств.

ПЕРЕЛІК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

1. Абібуллаєв М. С. Фінансування інноваційної діяльності // Фінанси України. – 2001. – №3. – С. 111-115. (0,3 д.а.)
2. Абибуллаев М.С. Некоторые проблемы сбалансированного развития: человеческие ресурсы и научно-технический прогресс // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 16. – С. 113-117. (0,4 д.а.)
3. Абибуллаев М.С. Финансирование развития технологий и человеческих ресурсов в АРК // Вестник СевГТУ. – 2003. – №44. – С. 100-106. (0,4 д.а.).
4. Абибуллаев М.С. Инновационное развитие предприятий: роль персонала // Ученые записки Таврического национального университета. – 2003. – № 1, т.16(55). – С. 3-8. (0,4 д.а.).
5. Абибуллаев М.С. Теоретико-методические основы оценки инновационного развития предприятий // Стратегія економічного розвитку України. Науковий збірник. К.:КНЕУ, 2004. – Вип. 15. – С. 80-86. (0,5 д.а.)

В інших виданнях:

6. Абибуллаев М.С. К вопросу построения устойчивых моделей экономических систем// Вісник Державного університету "Львівська Політехніка". – 1998. – № 328. – С. 190-191. (0,1 д.а.)
7. Абибуллаев М.С. Анализ проблем использования трудовых ресурсов в Крыму// Ученые записки Симферопольского государственного университета. – 1998. – №6(45). – С.161-166. (0,3 д.а.)
8. Абибуллаев М.С. Некоторые проблемы использования человеческих ресурсов// Украина в 2000 году: трансформация в рыночную экономику, Материалы Всеукраинской межвузовской научно-практической конференции. – Симферополь: КАПКС, 2000. – С.173-179. (0,3 д.а.)
9. Абибуллаев М.С. Моделирование инновационного развития предприятий с учетом фактора повышения производительности труда// Тезисы всеукраинской научно-практической конференции “Актуальные проблемы и перспективы развития экономики Украины”. – Алушта: ТНУ, 2003. – С. 4-5. (0,1 д.а.)
10. Абибуллаев М.С. Роль персонала в инновационном развитии предприятий// Формирование регионального механизма управления народно-хозяйственным комплексом Украины”, Материалы Всеукраинской межвузовской научно-практической конференции. – Симферополь: ТНУ, 2004. – С. 12-13. (0,2 д.а.)
11. Абибуллаев М.С. Инвестиции в персонал как основа инновационного развития предприятий // Тезисы 2-й международной научно-практической конференции “Теория и практика экономики и предпринимательства”. – Алушта: ТНУ, 2005. – С. 57-58. (0,1 д.а.)
12. Абибуллаев М.С. Инновационное развитие промышленных предприятий Крыма // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Фінансово-кредитне стимулювання

економічного зростання” / Відп. ред. Р.А. Слав’юк. – Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. держ. ун-ту ім.. Леси Українки, 2005. – С. 290-292. (0,1 д.а.)

АНОТАЦІЯ

Абібуллаєв М.С. Методи забезпечення інноваційного розвитку підприємств (за матеріалами промислових підприємств Автономної Республіки Крим). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.01 – Економіка, організація і управління підприємствами. Київський національний економічний університет, Київ, 2005.

У дисертації подано теоретико-методичне обґрунтування комплексного підходу до розв’язання проблемних питань сучасного інноваційного розвитку підприємств, що спирається на положення еволюційної теорії економіки.

Уточнено понятійно-категоріальний апарат досліджуваної проблематики, сформульовано визначення технологічного та інноваційного розвитку підприємств, досліджено взаємозв’язок між категоріями: науково-технічний прогрес та інноваційний розвиток.

Адаптовано для практичного використання методику оцінки інноваційного розвитку підприємств і на базі її проведено оцінку діяльності промислових підприємств Криму. Обґрунтовано роль, місце та значення персоналу підприємств у забезпеченні ефективного інноваційного розвитку. Модифіковано методику оцінки ефективності інвестицій у людський капітал з метою прискорення інноваційного розвитку підприємства.

Розроблена й запропонована для практичного застосування імітаційна модель інноваційного розвитку підприємств, впровадження якої відкриває додаткові можливості прискорення та підвищення ефективності інноваційного розвитку підприємств.

Запропоновано методику побудови моделі сталого інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: еволюційна теорія економіки, технологічний розвиток, інноваційний розвиток підприємств, оцінка рівнів інноваційного розвитку, людський капітал підприємства, сталий інноваційний розвиток..

АННОТАЦИЯ

Абибуллаев М.С. Методы обеспечения инновационного развития предприятий (по

материалам промышленных предприятий Автономной республики Крым). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.06.01 – Экономика, организация и управление предприятиями. Киевский национальный экономический университет, Киев, 2005.

В диссертации представлено комплексное теоретико-методическое обоснование решения проблемных вопросов инновационного развития предприятий, опирающееся на положения эволюционной теории экономики. Раскрыта сущность эволюционной теории экономики и обоснована необходимость ее использования в исследованиях инновационной деятельности. Особое внимание уделено “мемам” (теории “меметики”) и “рутинным процессам” на предприятиях, которые в рамках эволюционной теории являются ключевым фактором, влияющим на их инновационную активность. В результате конструктивного анализа научных подходов исследуемой проблематики уточнен понятийно-категориальный аппарат и даны определения технологического и инновационного развития предприятий. Прослежена взаимосвязь категорий научно-технический прогресс и инновационное развитие. На основе важнейших отличительных признаков инноваций в работе приведена классификация инновационного развития. Особое внимание уделено правовым способам распространения инноваций: предложено различать легитимное и нелегитимное инновационное развитие.

В диссертационной работе теоретически обоснована необходимость изучения уровней инновационного развития промышленных предприятий. Для этого разработан методический инструментарий, основанный на нахождении обобщающего индекса, который апробирован и внедрен Главным управлением статистики Автономной Республики Крым.

Сделан вывод, что в исследованиях инновационной деятельности предприятий не уделяется внимание персоналу предприятий как фактору обеспечения эффективного инновационного развития. Показано, что с точки зрения эволюционной теории экономики персонал предприятия необходимо рассматривать как основу “рутинных привычек” и “мемов” предприятия. В этой связи, предлагается использовать положения теории человеческого капитала, который в работе рассматривается как структурный элемент деятельности предприятий. На основе теоретического обоснования предложено модифицировать методику оценки эффективности инвестиций в человеческий капитал как инструмента ускорения темпов инновационного развития предприятия.

В работе приведены результаты диагностики инновационной деятельности промышленных предприятий Автономной Республики Крым (АРК). Отмечены низкие уровни их инновационной активности, а также отсутствие в регионе предприятий, соответствующих понятию инновационных. Дана характеристика научно-техническому потенциалу Крыма и образовательному уровню работников промышленных предприятий. На основе разработанной методики проведена оценка уровней инновационного развития промышленных предприятий АРК с

учетом результатов анкетирования их руководителей. Расчеты обобщающего индекса инновационного развития промышленных предприятий АРК по видам экономической деятельности показали низкий уровень их инновационного развития.

Предложена для практического применения имитационная модель инновационного развития предприятий, результаты использования которой способствуют повышению эффективности управления инновационным развитием предприятий.

Модифицирована методика оценки эффективности инвестиций в человеческий капитал, основная отличительная особенность которой выражена в учете рисков, связанных с развитием персонала предприятий. Предложено использовать страховой фонд в качестве инструмента защиты от возможных рисков.

Обоснована методика построения устойчивой модели инновационного развития предприятия, обеспечивающая развитие предприятий без существенных отклонений от заданных параметров. Данная модель основана на децентрализации управления предприятием и предполагает такое распределение компетенций между менеджерами, ответственными за осуществление инновационной деятельности, при котором развитие предприятия в целом будет устойчивым.

Ключевые слова: эволюционная теория экономики, технологическое развитие, инновационное развитие предприятий, оценка инновационного развития, человеческий капитал предприятия, устойчивое инновационное развитие.

SUMMARY

Abibullayev M.S. Enterprises maintenance methods of innovative development (on the materials of the industrial enterprises of Autonomous Republic Crimea). – Manuscript.

The thesis is presented for a scientific candidate's degree of Economics in the speciality 08.06.01 - Economy, Organization and Management of Enterprises. - Kiev National Economic University, Kiev, 2005.

The thesis research is based on the positions of the evolutionary theory of economy. The theoretic-methodical approach to the decision of enterprises innovative development problems is presented.

The relations between categories of scientific and technical progress and innovative development were revealed. The complex of concepts, definitions and categories of the enterprises innovative development is systematized. The definition of technological and innovative development is formulated.

The technique of an estimation of the enterprises innovative development is adapted for practical use and the corresponding estimation of the Crimean industrial enterprises activity is carried out. The role of the enterprises staff in the effective innovative development maintenance is proved. The technique of investments into the human capital efficiency estimation is modified for the purposes of acceleration of the enterprise innovative development.

The simulation model of the enterprises innovative development is elaborated. Results of model's realization are useful to a management improving of enterprises innovative development.

The stable model of non-centralized economic policy of the enterprise innovative development is proved.

Key words: the evolutionary theory of economy, technological development, enterprises innovative development, estimation of innovative development level, the human capital of the enterprise, the stable innovative development.